ЄВРОПА 03.04.2025 | Кірстен Шьонефельд

«Ми змінюємо систему»

Сербський протестний рух вимагає докорінних змін – і розширює межі політики, а також репресій

Інтенсивність і тривалість студентських протестів в Сербії дивує навіть тих, хто дізнався про них тільки 15 березня. Того дня понад 300 тис. людей зійшлися вшанувати пам'ять 15 осіб, які загинули при обвалі навісу залізничного вокзалу в Новому Саді. Зі слів багатьох оглядачів, цей протест був навіть більш масштабним, ніж масові протести 2000 року, які врешті призвели до падіння Слободана Мілошевича. Рух уже міцно вкорінився в суспільстві: більшість викладачів університетів підтримує протести, тривають страйки в багатьох середніх школах. Інтенсивність протестів зростає, але вимоги незмінні вже чотири місяці. Передусім це ґрунтовне розслідування нещасного випадку і, як наслідок, з'ясування, чи була в будівництві нового залізничного вокзалу корупційна складова.

Уряд у відповідь на ці вимоги вже кілька місяців твердить, що він виконав свій обов'язок і що всі необхідні документи було оприлюднено. Отже, ворожнеча між сторонами непримиренна, конфронтація і поляризація не зменшується, а зростає. Стає дедалі більше насильницьких нападів на протестувальників, недавно на одній з вулиць міста Ніш, що на півдні Сербії, напали з ножем на пані декана філософського факультету. Під час минулого масового протесту в Белграді, схоже, застосували так званий LRAD – звукову гармату. Хто це зробив, поки незрозуміло.

59 відсотків населення підтримують протести, а цілковито на боці Вучича всього третина респондентів

Тож спокою найближчим часом не буде, а якщо придивитися, стає очевидно, що Сербія в глибокій політичній кризі, до того ж подвійній. Автократична система, яку Александар Вучич і його Сербська прогресивна партія вибудували за минулі десять років, захиталася. Про це свідчать недавні опитування: 59 відсотків населення підтримують протести, а цілковито на боці Вучича всього третина респондентів. Уряд реагує на цю кризу посиленням репресій,

> насамперед проти громадянського суспільства. Водночас Вучич оголосив про заснування нового руху на противагу студентським протестам. Чи це йому допоможе? Сумнівно, адже країною поширюється відчуття визволення. Студенти нарешті говорять про те, про що багато хто вже давно думає: вони хочуть Сербію без корупції, країну, яка цінує демократію, гідність і соціальну справедливість.

Вимога з'ясувати причини нещасного випадку давно набула політичного характеру. «Ми змінюємо систему» – одне з гасел, які нині можна побачити в Белграді. І воно означає набагато більше, ніж просто зміну уряду: наприклад, відхід від коаліції між Сербською прогресивною партією та Соціалістичною партією Сербії до нової парламентської більшості. Студенти не лише вимагають відновлення верховенства права, свободи ЗМІ та представницької демократії. Вони прагнуть принципово нового демократичного співіснування, нової політичної системи. Тому протестний рух свідомо дистанціюється від наявних політсил, навіть тих, що вважаються проєвропейськими чи прогресивними.

Не тільки правляча Прогресивна партія, а й інші партії Сербії для багатьох громадян втратили легітимність. Опозиційні, проєвропейські, молоді партії або ті, де переважають жінки – теж. Це, звичайно, наслідок потрясіння від трансформації, але також і правління Вучича. Постійні медіакампанії проти опозиційних гравців за десять років погіршили їхню репутацію. Багато хто тепер сприймає партійну політику як просто боротьбу за владу, в якій існують виключно посади, гроші й торги. Парламент давно перестав бути місцем дебатів і компромісів, ставши для багатьох чимось подібним до театральної сцени. Настільки глибока в Сербії друга криза: криза представництва.

В кризі сама представницька система, що очевидно з недавніх подій місцевого рівня. Громадяни в Белграді, Ніші, Новому Саді та багатьох малих містах регулярно намагаються бойкотувати засідання міських рад і сходяться на так звані *Zborovi*. На цих зборах публічно обговорюють багаторічні проблеми, такі як громадський транспорт, забруднення довкілля або система освіти. Політиків і громадських діячів, навіть опозиційних, часто не хочуть бачити. Надто велике розчарування відсутністю реформ, надто глибока недовіра до авторитетів. Люди дедалі більше прагнуть нових форм політичного життя. Пряма демократія – ключове слово нинішнього часу, і деякі

опозиційні партії вже це зрозуміли.

Сербсько-американський економіст Бранко Міланович недавно класифікував ці події в глобальному контексті: занепад представницької системи в усьому світі. На думку Мілановича, студентський рух аполітичний в класичному сенсі, але приречений протестувати, адже виконання його вимог означало би самоліквідацію системи Вучича. Такий підхід – шлях до диктатури або щонайменше до посилення репресій з боку держави. Зростання насильства на вулицях і ймовірне застосування звукової гармати під час протесту в Белграді 15 березня дозволяє припустити, що Міланович має рацію.

Тепер є 30 днів на формування нового уряду. Якщо не вийде, в першій половині червня мають бути вибори.

Що далі? Чи ще можливі партійно-політичні рішення, чи Сербія на роздоріжжі між подальшою автократизацією і прямою демократією? 19 березня парламент Сербії прийняв відставку прем'єр-міністра, про яку він оголосив ще в січні. Тепер є 30 днів на те, щоб сформувати новий уряд. Якщо не вийде, в першій половині червня мають бути вибори. Це рішення поки не прийнято, але вже очевидно, що опозиція участі в них не братиме. Політична ситуація наближається до глухого кута. Недавно опозиція представила свою концепцію «уряду національної довіри» – перехідного уряду з мандатом приблизно на дев'ять місяців. Дві головні цілі: з'ясувати всі обставини нещасного випадку в Новому Саді та підготувати вільні й чесні вибори. При цьому треба шукати спільну мову як зі студентами, так і з новими органами прямої демократії – місцевими зборами (*Zborovi*). Тобто ідея перехідного уряду передбачає консенсусний, заснований на діалозі вихід і з авторитарної кризи, і з кризи представництва. Це було б доцільно в період глибокого розчарування.

Однак президент Вучич рішуче відкидає модель перехідного уряду. Можливо, його бентежить досвід Північної Македонії, де такий перехідний уряд врешті призвів до того, що прем'єр-міністр Груєвський і партія ВМРО-ДПМНЄ втратили владу. Поки важко сказати, чи зможуть уряд і опозиція порозумітися. Також неясно, як залатати тріщину між протестним рухом і опозиційними партіями.

Європейський союз поки поводиться стримано. Підтримка сербського уряду з боку Єврокомісії дещо зменшилась, але чітких сигналів немає. При цьому не схоже, що згас економічний інтерес до великих проєктів, таких як видобуток літію в долині річки Ядар або проведення в Белграді Expo-2027. Але ці проєкти можливі тільки за умови стабілізації та демократизації країни. Саме тому бажано, щоб ЄС взяв на себе більше обов'язків: чітко висловився проти уряду й цілеспрямовано підтримав демократичний рух. Рух, своєю чергою, зможе здобути силу та вплив, якщо налагодить взаємодію між студентами, громадянами і політиками, а також подолає розбіжності в прогресивному таборі. Тоді, з позиції сили, можна буде вести переговори з урядом про передумови для вільних і чесних виборів та демократичного перехідного процесу.

Переклад з німецької Дар'ї Прусенко

Кірстен Шьонефельд

Кірстен Шьонефельд (Kirsten Schönefeld) – голова регіонального офісу Фонду ім. Фрідріха Еберта в Сербії та Чорногорії.